

TÜRKİYE’DE KADIN İSTİHDAMI VE MİKRO KREDİ

Öğr.Gör.Dr.Fatma ÖZMEN

ÖZET

Türkiye’de düşük olan kadın istihdamını artırmak için, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren, devlet tarafından politikalar üretilmesine ve özel sektör ile sivil toplum kuruluşları tarafından projeler uygulanmasına rağmen, kadınların işgücüne katılım oranları giderek düşmektedir. Bu çerçevede kadın istihdamının artırılması için yoksulluk önleme politikası olarak tanımlanan mikro kredi bir çözüm potansiyeline sahiptir. Mikro kredi, kadınların geri ödenebilir ve sürdürülebilir bir kredi ile desteklenmesiyle, kendi hesaplarına çalışmalarını sağlamaya yönelik finansal bir araçtır. Mikro kredi yoluyla kadınların istihdamı sağlanarak ekonomiye kazandırılmakta ve yaratılan istihdam ile ulusal gelirin artması amaçlanmaktadır. Çalışmada Türkiye’de kadın istihdamını artırma aracı olarak mikro kredi incelenmiş ve Türkiye’de uygulanan mikro kredi projelerinin kadın istihdamına yaptığı katkı belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Kadın İşgücü, Mikro Kredi

WOMEN'S EMPLOYMENT AND MICRO CREDIT IN TÜRKİYE

ABSTRACT

In order to increase the low women employment in Türkiye, although the projects have been implemented by the private sector and non-governmental organizations and some policies have been produced by the government particularly beginning from the 1990’s, the rates of participation of the women in the workforce decreased. In this framework, micro credit has a potential of solution as it is defined as a policy to prevent poverty for increasing the women employment. Micro credit is a financial tool directed at ensuring the women to work to their own accounts, by means of supporting the women by means of a refundable and sustainable credit. The employment of the women is ensured and they are involved in the economy through micro credit and it is aimed at increasing the national income with the employment created. In this study, micro credit is examined as a tool to increase the women employment in Türkiye and it is tried to determine the participation of the micro credit projects which have been applied in Türkiye to the women employment.

Keywords: Employment, Women Workforce, Microcredit

1. GİRİŞ

Kadınların ekonomik sisteme dahil olarak kazandıkları konum henüz dünya çapında yaygınlık kazanmamış ve gelişmiş ülkeler ile sınırlı kalmıştır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler karşılaştırıldığında göze çarpan faktörlerden bir tanesi kadınların işgücüne katılımıdır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadınların işgücüne katılma oranları göreceli olarak daha düşüktür. Kadınların işgücüne, dolayısı ile ekonomiye katılmalarının bu ülkelerin gelişmiş olmalarının ard alanında olduğu düşünülebilir. Kadınların istihdamının önemi sadece ekonomik alan ile sınırlı değildir. Kadınların istihdamı aynı zamanda sosyal sermayenin değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Türkiye'nin durumu Dünya ortalamaları ile karşılaştırıldığında Türkiye'de kadınların işgücüne katılma oranları dünya ortalamasının yarısı kadardır. Bu nedenle ülkemiz açısından kadınların işgücüne katılımı son derece kritik bir önem taşımaktadır.

Türkiye'de kadınların işgücüne dâhil edilmesi için özellikle 1990'lı yıllardan itibaren uygulanan proje ve programlar ile çaba gösterilmesine rağmen, uygulanan politikaların etkili bir sonuç doğurmadığı gözlenmektedir. Bu nedenle kadınların işgücüne katılmaları için farklı politika ve yöntemlerin uygulanması gerekmektedir. Bu yöntemlerden birisi de mikro kredidir. Mikro kredi temelde yoksulluğu önleme aracı olarak tasarlanmasına karşın, yoksul insanların kendi hesabına çalışma yoluyla istihdam edilmesini sağlayarak yoksulluğu kaldırması nedeniyle, istihdam artırıcı bir yöntem olarak da düşünülebilir. Mikro kredi, 1970'li yılların sonunda Bangladeş'te iktisat profesörü olan Prof. Muhammed Yunus tarafından uygulanmaya başlamasıyla birlikte dünya çapında yayılmış ve uygulanma alanı genişlemiştir. Mikro kredi olarak başlayan çalışmalar günümüzde büyüyerek Mikro Finans Sektörü haline gelmiştir. Bu alanda çalışan kuruluşlar ise Mikro Finans Kuruluşu (MFK) olarak adlandırılmaktadır.

Türkiye pek çok alanda olduğu gibi mikro kredi alanında da dünyadaki uygulamaları geriden takip etmektedir. Mikro kredi dünyada 1980'li yıllardan itibaren uygulanırken, Türkiye'de ilk uygulaması 2002 yılında başlamıştır. Mikro kredi alanında Türkiye'de faaliyet gösteren iki MFK bulunmaktadır. MFK sayısı Bangladeş'te 70, Rusya'da 101, Brezilya'da 42, Meksika'da 50, Çin'de 20, Bulgaristan'da ise 24'tür. Bu örneklerin sayısı artırılabilir. Bununla birlikte Türkiye'de MFK'ların çalışma şekillerini düzenleyecek bir yasa henüz çıkarılmamıştır. Ayrıca Türkiye'de MFK'ların düzenlenmesini yapacak ve çalışmalarını denetleyecek bir kurum da bulunmamaktadır. Bu sorunlara rağmen Türkiye'de mikro kredi uygulamaları hızlı bir şekilde yaygınlaşmaktadır. Fakat Dünya uygulamaları ile karşılaştırıldığı zaman sektörün kat etmesi gereken daha çok yolun olduğu gözlemlenmektedir.

Mikro kredinin yoksulluğu önlemeye yönelik bir uygulama olması ile birlikte istihdam artırıcı bir yöntem olarak değerlendirilmesi ve kurgulanması gerektiği düşünülmektedir. Çalışmanın hareket noktasını bu düşünce oluşturmaktadır.

2. Kadın İşgücü İstihdamı

İstihdam, kavram olarak “bir işte, bir görevde kullanma, çalıştırma”(TDK, 2005:989) şeklinde tanımlanmasına rağmen, içerik olarak çok daha geniş bir anlama sahiptir ve gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, ülkelerin ekonomik sorunları içerisinde önemli bir yer almaktadır. İstihdam, bir ekonomide belli bir dönemde üretim öğelerinin var olan teknolojik düzeye göre ne ölçüde kullanıldığıdır. İstihdam sağlanamaması veya eksikliği, çoğunlukla görünmeyen bir şekilde toplumda derin yaralar açmaktadır. (Karakayalı, 2007: 401) Kadınların istihdamı bu noktada önem kazanmaktadır.

Türkiye’de kadınların genel istihdam yapısı içerisindeki yeri olması gereken konumdan oldukça uzaktadır. Nüfusun yarısından fazlasının (%50,3) kadın olmasına karşın istihdam edilenlerin oranı sadece % 24’tür. Bu noktada, kadın istihdamına ilişkin olarak net bir politikanın olmayışı eleştirilen bir durumdur. (TAN ve Diğ.,2008:183) 2010 yılına ilişkin işgücü ve istihdamın genel görünümü aşağıdaki tabloda görülmektedir.

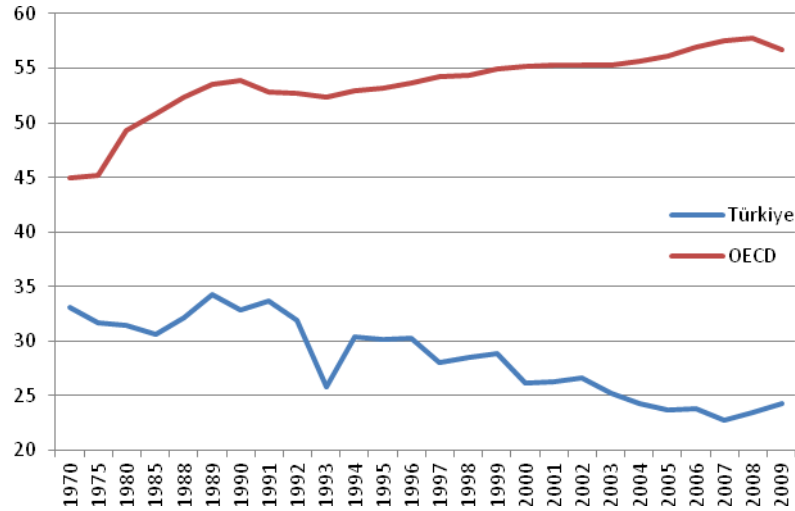
Tablo 1 Kurumsal Olmayan Nüfusun Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (2010)

Gösterge	TOPLAM	ERKEK	KADIN
Kurumsal olmayan nüfus (000)	71.343	35.401	35.941
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	52.541	25.801	26.740
İşgücü (000)	25.641	18.257	7.383
İstihdam edilenler (000)	22.594	16.170	6.425
Zamana bağlı eksik istihdam (000)	754	522	232
Yetersiz istihdam (000)	412	352	60
İşsiz (000)	3.046	2.088	959
İşgücüne katılma oranı (%)	48,8	70,8	27,6
İşsizlik oranı (%)	11,9	11,4	13,0
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	14,8	13,2	20,2
İstihdam oranı (%)	43,0	62,7	24,0
İşgücüne dahil olmayan nüfus (000)	26.901	7.544	19.357

Kaynak: TÜİK, Hane Halkı Dönemsel İşgücü Sonuçları, 2010.

Tablodan da görüldüğü gibi, Türkiye’de kurumsal olmayan nüfus içerisinde kadınlar 35 milyon 941 bin kişidir. 15 yaş ve yukarısında bulunan istihdam edilebilir olanların sayısı ise 26 milyon 740 bin kişidir. Bu rakamın sadece 7 milyon 383 bin kişisi kadın işgücünü oluşturmaktadır. Bu nedenle erkeklerde % 70,8 olan işgücüne katılım oranları kadınlarda % 27,6 olarak gerçekleşmektedir. İstihdam edilenler ise, 6 milyon 425 bin kişi ile istihdam edilebilir nüfusun % 24’ünü oluşturmaktadır. Kadınların işgücüne katılma oranları tarihsel olarak incelendiğinde Türkiye’de bir ilerlemeden ziyade bir gerilemenin söz konusu olduğu gözlenmektedir. Bu durum Türkiye’nin OECD ülkeleri içerisinde son sırada olmasına neden olmaktadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımları, Türkiye’nin gelişmişlik düzeyine karşın kabul edilmeyecek bir noktadadır.

Grafik 1 Kadınların İşgücüne Katılımı Türkiye OECD Karşılaştırması (1970-2009)

Kaynak: OECD, Kadın İstihdamı İstatistikleri, <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=23110>

Grafikten de görüldüğü gibi 1970'li yıllardan beri, OECD ülkelerinde kadın işgücüne katılım oranı düzenli bir artış göstermekte iken Türkiye'de azalmaktadır. Türkiye'de kadın istihdamı dünyadaki tam tersi bir yönde gelişmektedir.

Genel olarak dünyadaki uygulamalara bakıldığında, istihdamın artırılması, işsizliğin azaltılması amacıyla öncelikle makroekonomik politikalar ile yetinilmiş (pasif işgücü politikaları); daha sonra bu politikaların sorunu çözmede tek başına yeterli olmadığı gerekçesiyle, özellikle aktif işgücü piyasası politikalarına yer verilmeye başlanmıştır. (Korkmaz ve Mahiroğulları, 2007:85) Pasif İstihdam Politikaları işgücüne, işsiz kaldığı dönemde gelir desteği sağlayarak iş piyasasından kopmaması temel felsefesi üzerine kurgulanmış çeşitli politika araçlarından oluşmakta iken (Tiryaki, 2007:19); Aktif İstihdam politikaları, işsizlere iş bulma ve beceri kazandırmaya, işverenleri yeni istihdam alanları açmaya teşvik etmeye, dolayısıyla istihdamı artırmaya, en azından mevcut istihdamı korumaya yönelik aktif önlemlerdir. (Korkmaz ve Mahiroğulları, 2007:86)

İşsiz olan, ama kendi hesabına çalışacak durumda bulunan kişilere yönelik olarak geliştirilen mikro kredi uygulamaları etkin bir işsizlik önleme politikası olarak değerlendirilmektedir. Mikro kredi bu özelliğinden dolayı aktif işgücü piyasası politikaları arasında sayılabilmektedir. Özellikle yoksullukla mücadele aracı olarak, düşük gelirli insanlara finansman desteği sağlanmasını öngören mikro kredi uygulamasında istihdam artışı sağlandığı gözlemlenmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 24 farklı ülkede

46 mikro finans kuruluşu üzerinde yapılan bir araştırma sonucunda, mikro kredi uygulamasından yararlanan kişilerin % 74'ünün kendi hesabına çalışmaya başladığı belirlenmiştir. (Balkenhol, 2005:5) Endonezya Halk Bankası (Bank Rakyat Indonesia) tarafından yapılan diğer bir çalışmada mikro kredi programının % 84 oranında istihdamı artırdığı belirlenmiştir. (BRI, 1990)

3. Mikro Kredi

Türkiye'deki mikro kredi uygulamalarına değinmeden önce mikro kredi sistemi ve mikro kredinin dünyadaki çeşitli ülke uygulamalarından bahsetmek, Türkiye'deki durumun değerlendirilmesi açısından yararlı olacaktır.

3.1. Kavramsal Çerçeve

İnsanlar doğuştan ölünceye kadar fiziksel ve düşünsel olarak öncelikle yaşamak ve olabildiğince iyi bir yaşam düzeyine ulaşmak için sayıları oldukça fazla olan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir uğraş içerisinde. Ekonomi bilimi, bu çerçevede insanların ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması için bir denge kurmaya çalışmaktadır. Fakat bu denge gerçekte her zaman sağlanamamaktadır. Toplum her ne kadar zengin ve ekonomik refaha sahip olsa da, toplum içerisinde bir kesimin gereksinimlerini karşılayamadığı ve istedikleri refahı elde edemediği görülebilmektedir. (Karakayalı, 2007:1-5) Bu kesimi oluşturan insanlar ekonomik yapı ile bütünleşememekte ve dışlanmaktadır. (Khan, 2001:1-33; Gürses, 2007:65) Mikro kredi sisteminin kurucusu olan Prof. Muhammed YUNUS tarafından bu durum ülkesi Bangladeş'te yaşanan dramın da etkisiyle "*Öğrencilerime ekonomik kuramlarının nasıl her türden ekonomik soruna çözüm bulduğunu anlatırken heyecanlanırdım. Bu kuramların güzelliğine ve zerafetine kendimi kaptırırdım. Şimdi, birden bire içimde bir boşluk duymaya başlamıştım. İnsanlar kaldırımlarda ve evlerin önünde açlıktan ölürlen bütün bu ince kuramlar ne işe yarıyordu ki? Onların gerçek yaşamlarını yansıtan ekonomik kuram neredeydi?*" şeklinde tasvir edilmektedir. (Yunus, 2003:14-15)

Bu bağlamda mikro kredi ve mikro finansman, çoğu ekonomik ve finansman kurumunun dışladığı, refah düzeyine ulaşamamış yoksul kesimlerin ekonomiye kazandırılarak yoksulluğun azaltılması amacıyla geliştirilmiş bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. (Robinson, 2001:7) Etkin sonuçları nedeniyle mikro kredi "en etkili kalkınma politikası" olarak da adlandırılmaktadır. (Aghion ve Morduch, 2005; Ghatak ve Guinnane, 1999:195-228).

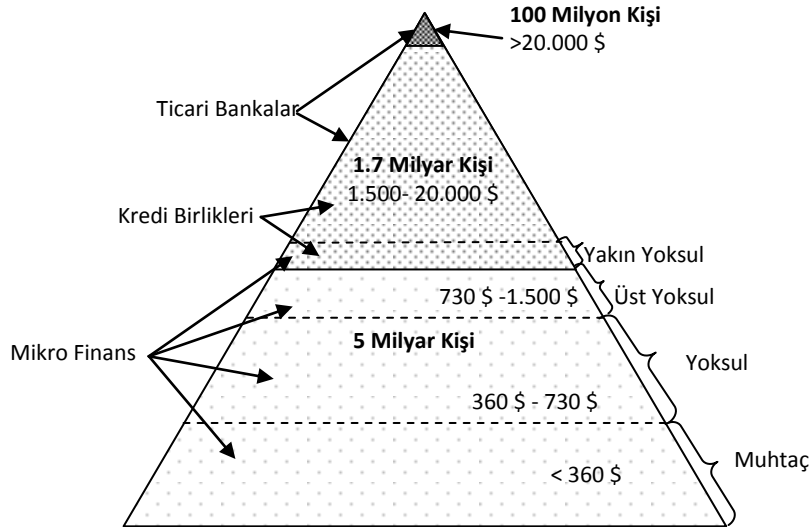
Kavramsal olarak mikro kredi uygulamaları 1970'li yıllarda başlasa da, içeriksel olarak tarihi daha eskiye dayanmaktadır. 15. Yüzyılda Katolik Kilisesi tarafından informal finansörlere alternatif olarak kurulan rehin dükkânları ile yoksullara borç verme uygulaması buna örnek olarak gösterilebilir. (HELMS, 2006:2) Bu uygulama ile günümüzdeki mikro kredi kuruluşlarının finansal sistemden yararlanamayan yoksul insanlara alternatif

olarak kredi vermeleri temelde aynı amaca hizmet etmektedir. Çünkü yoksul insanlar geleneksel finans sektöründen yalıtılmıştır. (Braun ve Woller, 2004:3)

1976 yılından beri “Mikro Kredi” kapsamında yürütülen çalışmaların yoksullukla mücadelede çok sayıda olumlu sonuçlar yarattığı ve özellikle yoksul kadın yoksulluğu üzerinde pozitif bir etki yaptığı belirlenmiştir. (MacIsaac, 1997:4) Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından yapılan araştırmalara göre, mikro kredi gerek ücretli gerekse de kendi hesabına çalışma olanaklarını artırarak istihdamın artmasına katkıda bulunmakta, böylece hane halkı gelirlerinin istikrar kazanmasına yardımcı olmaktadır. (ILO, 2002:4)

Bangladeş’te mikro kredi uygulamasının başlamasından sonra, bütün dünya çapında mikro kredi bankaları kurulmaya ve projeleri uygulanmaya başlamıştır. (Ghodsee, 2003:59) Elde ettikleri sonuçlar nedeniyle kalkınma ve yoksulluğun azaltılması ile ilgili tartışmalarda mikro kredi ve mikro finans popüler olmuş iki kavramdır. (Elahi ve Danapoulos, 2004: 62) Bu popülerliğin arkasında, aşağıdaki şekilden de görüldüğü üzere, geleneksel bankacılık hizmetinden yararlanma olanağı bulunmayan insanların sayısının fazlalığı da bulunmaktadır.

Şekil 1 Mikro Finans Sektörünün Hedef Kitlesi

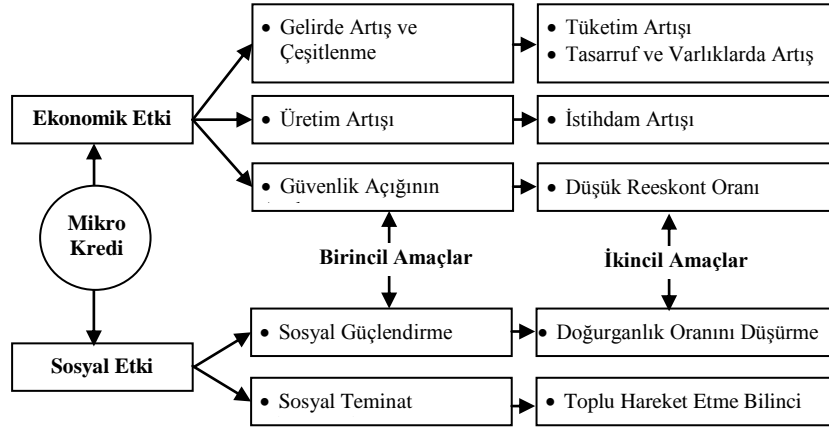
Kaynak: PRALAHAD, C. K., VISA International, World Bank'dan aktaran DUNFORD, C., 2006, "Evidence of Microfinance's Contribution to Achieving the Millenium Development Goals", **Global Microcredit Summit**, November 12-16 Halifax, s. 3.

Mikro Kredi temel olarak finansal sistemden teminat gösteremedikleri, kefil bulamadıkları ve düşük gelirlili (hatta geliri olmayan) oldukları için yararlanamayan kişilerin finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Temel olarak, yoksul insanların resmi yollardan kredi olanaklarına ulaşamadıklarında borçlanma

ihtiyaçlarını karşılamak için yüksek maliyetli informal kaynakların yerine geçmeyi amaçlamaktadır. (Webb, Coates ve Houser, 2002: 27)

Mikro kredinin etkisi temel olarak iki boyutludur. Birinci boyutunda ekonomik, ikinci boyutunda ise sosyal etki yaratılmak istenmektedir. Mikro kredinin ekonomik amaçları öncelikle gelirden artış ve gelir çeşitliliği oluşturmak, üretim artışı sağlamak ve insanların kendini güvende hissetmesini sağlamaktır. Sosyal olarak ise, insanların (özellikle kadınların) ekonomik olarak bağımsız hale gelerek sosyal açıdan daha bağımsız bir birey olmalarını sağlamaktır. Mikro finans sisteminden sadece yoksul kişiler değil, aynı zamanda küçük ölçekli işletmeler de yararlanabilmektedir.

Şekil 2 Mikro Kredinin Amaçları

Kaynak: UN, 2000, *The State of Food and Agriculture 2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, s. 56.

Mikro kredi programlarının kadınların güçlenmelerine (ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak) katkıda bulunduğu yapılan araştırmalarda gözlenmektedir. Mikro krediden yararlanan kadınların ev içerisinde karar alma sürecine daha çok katıldıkları, mali ve ekonomik kaynaklara daha fazla ulaşma imkanına kavuştukları ve eşleri ile eşit düzeye geldikleri belirlenmiştir. (Pitt, Khandker ve Cartwright, 2006:817) Mikro kredi kuruluşları tarafından uygulanan "anapara ve faizi vade sonunda ödemek yerine kredinin alınmasından hemen sonra düzenli aralıklarla (haftalık veya aylık) geri ödenmeye başlanması, grup garantili krediler, daha önce alınan kredilerin düzenli olarak geri ödenmesiyle birlikte daha sonra alınan kredi meblağlarının artması" gibi uygulamalar yoksul kimselerin kredi risklerini azaltmış ve onların kredibilitesini yükseltmiştir. Uygulanan bu yöntemler sayesinde, bankalar ile karşılaştırıldığında mikro finans kuruluşlarının kredi dönüş miktarları oldukça yüksektir. (DPT, 2007:25)

Mikro kredi kuruluşları fon kaynakları dışında yapılarına göre de farklı kategorilere ayrılmaktadır. Bu farklılıkları kurumun yasal statüsü, mülkiyeti, yönetim tarzı, fon kaynağı ve hedef müşteri kitlesindeki ayrımlar oluşturmaktadır. (Van Greuning, Gallardo ve Randhawa, 1998:4-6)

Tablo 2 Mikro Finans Kuruluşlarının (MFK) Türleri ve Ayırt Edici Özellikleri

MFK Tipi	Yasal Statü	Kurulması için Dayanak	Mülkiyet	Operasyonları ve Krediler için Fon Ana Kaynağı
Kategori A: Bağış Paralarını Kullanan				
Tip 1: Kar Amacı Gütmeyen STK	STK	Sosyal Hizmetler Hukuk Heyeti Yönetmelik	Güven Esasına Dayalı Yabancı ve Yerel Bağışçı	Bağış ve Bağışçılar
Tip 2: Sınırlı Mevduat Alma ile Kar Amacı Gütmeyen STK	STK	Sosyal Hizmetler Hukuk Heyeti + Merkez STK Kayıtları	Güven Esasına Dayalı Yabancı ve Yerel Bağışçı	Hibe ve bağışlar, Limitli Mevduat Alma
Tip 3: Kar Amacı Gütmeyen STK ile birleşmiş MFK	Kar amacı Gütmeyen Limited veya Anonim Şirket	Şirketler Kayıt Yasası	Özel Kişi ve / veya Üyeleri veya Kurumların Ortaklığı	Hibe ve Bağışlar, Limitli Mevduat,
Kategori B: Üyelerin Paralarını Kullanan				
Tipi 4-A: Kredi Birliği, Tasarruf ve Kredi Kooperatifi	Kapalı Ortak Menkul Değer Ortaklığı	Hukuki Kooperatif Dernekleri veya Tasarruf ve Kredi Dernekleri	Gerçek Kişilerin Üyeliği ile Tek Kişi Tek Oy Prensibine Dayalı Yapı	Üyelerin Sermaye Katkı Payı ve Tasarruf Mevduatı
Tipi 4-B: Kredi Birliği, Tasarruf ve Kredi Kooperatifi	Açık Ortak Menkul Değer Ortaklığı	Hukuki Kooperatif Dernekleri veya Tasarruf ve Kredi tarhinde Dernekler	Gerçek Kişilerin Üyeliği ile Tek Kişi Tek Oy Prensibine Dayalı Yapı	Üyelerin Sermaye Katkı Payı ve Tasarruf Mevduatı
Kategori C: Halkın Parasını Kullanan				
5 Tip: İhtisas Bankası, Mevduat Bankası veya Finansal Yatırım Şirketi	Sınırlı Sorumlu Anonim Şirketi	Şirketler Yasası, Düzenleme Kurumu Limitli Lisanslı Banka	Kurumların Özel Kişi ve / veya Üyeleri veya Hissedarları	Tasarruf Mevduatı, Toptan Satış Fonları ve Ticari Krediler
6 Tip: Ortaklık Bankası Tipi 7: Lisanslı Özel Banka	Sınırlı Sorumlu ve/veya Sınırsız Sorumlu Anonim Şirketi	Şirketler Yasası, Düzenleme Kurumu Tam Lisanslı Banka	Kurumların Özel Kişi ve / veya Üyeleri veya Hissedarları	Genel Kamu Perakende Satış Fonları, Toptan Satış Fonları ve Ticari Krediler

Kaynak: VAN GREUNING, H., GALLARDO, J., RANDHAWA, B., 1998, **A Framework for Regulating Microfinance Institutions**, World Bank, Policy Research Working Paper No. 2061, Washington, s. 42.

Kategori A sınıfında yer alan mikro finans kuruluşları, özellikle kar amacı gütmeyen toplumsal fayda oluşturmak amacı ile kurulmuş, faaliyeti belirli bir coğrafi bölge ile sınırlandırılmış ve faaliyetlerinin devamı için dışarıdan kaynak bağışlarına ihtiyaç duyan bir yapı içerisinde faaliyet göstermektedir.

Kategori B sınıfında yer alan mikro finans kuruluşları ise, kooperatiflerin üyelerinin finansman ihtiyacına cevap vermesi için mikro kredi verecek bir yapıya dönüşmüş kurumlardır. Bu tip kurumlarda fon kaynağını kooperatif üyelerinin sağlamış olduğu sermaye oluşturmaktadır.

Üçüncü kategoride ise ticari olarak faaliyet gösteren bankalar ve finans kuruluşları yer almaktadır. Bankalar ve finans şirketleri mikro finans sektöründeki karlılığı değerlendirmek için ticari faaliyetlerine mikro finans

hizmetlerini eklemişlerdir. Böylece mevcut şube altyapısını kullanarak daha fazla kişiye ulaşmayı ve daha fazla gelir elde etmeyi hedeflemektedir

3.2. Dünyada Mikro Kredi Uygulamaları

1970’li yıllarda Bangladeş’te temelleri atılan mikro kredi, başlangıç düşüncesinde, yoksul ve kırsal kesimde yaşayan insanlara kar (finansal) amacı gütmeyen finansman sağlama amaçlanırken, bu gün yoksul ve kırsal kesimde yaşayan insanlara finansal hizmet sağlayarak kar elde etmeyi amaçlayan finansal bir sektör haline gelmiştir. Bu düşüncenin arkasında mikro finans kurumlarının kamu ve özel kurumlardan finansal destek almadan kar elde eden ve kendi finansmanını sağlayan kurumlar haline gelmeleri yatmaktadır. (Elahi ve Danapoulos, 2004:65)

Mikro finans sektöründe kullanıcıları artırmak, mikro kredi veren kuruluşlar ile ilgili yasal düzenlemeler yapmak, kayıt sistemi geliştirmek, yenilikçi ve daha etkili mekanizmalar geliştirmek için çalışmalar yapılmaktadır. Mikro finans sektöründe, Asya örneklerinin yanı sıra, Latin Amerika ve Afrika’da da başarılı, geniş kitlelere yayılan mikro finans kuruluşlarının uygulamaları bulunmaktadır. (DPT, 2007:27)

Tablo 3 Dünya Mikro Finans Sektörü Temel Göstergeleri (2009)

Kıta	Toplam		Ortalama		Mevduat (Milyar \$)
	MFK Sayısı	Krediler (Milyar \$)	Aktif Müşteri Sayısı	Kredi Miktarı (\$)	
Afrika	420	4.6	7.100.000	356,4	5,4
Batı Asya ve Pasifik	241	24.2	13.700.000	326,4	1,8
Güney Asya	320	6.4	49.200.000	138,2	2,5
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	69	1.3	2.600.000	406,3	0,133
Latin Amerika	429	19.6	14.300.000	943,3	12,8
Doğu Avrupa ve Merkez Asya	392	7.3	2.700.000	1971,2	4,6
Dünya	1871	63.4	89.600.000	517,9	26,9

Kaynak: Microfinance Information Exchange, 2011, www.mixmarket.org. (Kuzey Afrika ülkeleri; Mısır, Sudan, Tunus ve Fas; Merkez Asya Ülkeleri: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Moğolistan)

2009 yılı sonu itibarıyla veri elde edilebilen 1.871 mikro finans kuruluşu bulunmaktadır. MFK’ların sağlamış olduğu kredi büyüklüğü 63,4 milyar \$, ulaştığı müşteri sayısı 89,6 milyon kişidir. Mevduat hizmeti veren MFK’larında 61,2 milyon mevduat hesabı açılmış ve bu mevduatın büyüklüğü 26,9 milyar \$’a ulaşmış bulunmaktadır.

En büyük mikro finans kuruluşu incelendiğinde, 2007 yılında kurulmuş olmasına karşın PSBC’nin (Postal Saving Banks of China) birinci sırasında yer aldığı görülmektedir. PSBC, 36.000 şube ile mikro kredi hizmeti yanında ticari bankacılık hizmeti de sağlamaktadır. Tabloda yer alan en eski mikro finans kuruluşu Grameen Bankasıdır. Grameen Bankası, aktif mikro kredi kullanıcılarına göre 6.430.000 kişi ile ikinci sırada yer almaktadır.

Birinci sırada ise 7.536.960 aktif borçlu ile 2002 yılında Vietnam'da kurulmuş olan VBSP (Vietnam Bank for Social Policies) bankasıdır.

Tablo 4 En Büyük 10 Mikro Finans Kuruluşu Kredi Portföyü ve Aktif Üye Sayısı

İsim	Ülke	Toplam Kredi Portföyü (\$)	Aktif Borçlu Sayısı	Karlılık %
1. PSBC	Çin	18.523.131.941	1.569.900	—
2. VBSP	Vietnam	3.929.035.635	7.536.960	5,91
3. BCSC	Kolombiya	2.507.706.737	976.229	18,43
4. CP Mexicana	Meksika	1.358.419.014	786.467	15,42
5. BancoEstado	Şili	1.270.387.230	165.319	32,23
6. MiBanco	Peru	1.040.560.900	349.204	26,16
7. Equity Bank	Kenya	818.101.516	715.969	18,06
8. Grameen Bank	Bangladeş	817.389.833	6.430.000	16,29
9. Capitec Bank	Güney Afrika	726.356.477	801.809	48,22
10. ProCredit Bank - KOS	Kosova	669.408.571	99.336	11,46

Kaynak: Microfinance Information Exchange, 2010, www.mixmarket.org.

3.3. Türkiye'de Mikro Kredi Uygulamaları

Mikro kredi uygulama sonuçların etkileri nedeniyle Birleşmiş Milletler 2005 yılını Uluslararası Mikro Kredi Yılı olarak ilan etmiş ve 2005 yılı sonuna kadar 100 milyon yoksul insana ulaşılması ve kendi hesabına çalışma olanaklarının yaratılması amaç olarak belirlenmiştir. (Harris, 2009:1) Bu kapsamda, dünya çapında kongre ve sempozyumlar düzenlenmiş ve bu çerçevede Küresel Mikro Girişimcilik Ödülü verilmeye başlanmıştır. (UNCDF, 2005) Bangladeş'te mikro kredi uygulamasını başlatarak sağladığı katkı nedeniyle Prof. Muhammed YUNUS'a, "Yoksulların Bankacısı" ünvanı ile 2006 yılında Nobel Barış Ödülü verilmiştir. Elde edilen sonuçların etkinliği, Bangladeş'te başlayan mikro kredi uygulamalarının Türkiye'nin de aralarında bulunduğu pek çok ülkeye yayılmasına neden olmuştur.

Mikro Kredi, Türkiye'de dünya uygulamalarına göre oldukça yeni sayılmasına rağmen düşünce sistemi olarak oldukça eskiye dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde de temel amacı yoksul insanlara finansal kaynak oluşturmak olan vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar "Para Vakfı" olarak adlandırılmaktadır. Para vakıfları sisteminde paraya (finansmana) ihtiyacı olan kişilere vakfa başvurarak oturdukları evi ipotek göstermek suretiyle borç verilmektedir. Borcunu ödeyene kadar kişi evinde oturmaya devam etmekte ve borç ödemesi bittikten sonra mülkiyeti kendisine geri verilmektedir. İslamiyet düşüncesinde faizin haram olması nedeniyle borçlu aldığı tutar kadar kısmı geri ödemekte, vakfın karını ise borçlunun oturduğu evin mülkiyeti vakfa geçtiği için, ödediği aylık ev kirası olmaktadır. (Çizakça, 2006:24-25) Para vakıflarının sayısı kuruldukları döneme göre azımsanmayacak kadar çoktur. İstanbul'da 1456-1551 yılları arasında 1161 para vakfı kurulduğu belirlenmiştir. (Döndüren, 2008:4) Para vakıfları sadece İstanbul'da değil Anadolu da yaygın olarak kurulmuştur. Bursa ili için 1775-1776 yılına ilişkin yapılan bir araştırmada 516 adet para vakfı bulunduğu, bu vakıflardan Bursa nüfusunun % 9'unu oluşturan 5887 kişinin kredi çektiği

belirlenmiştir. Bursa'da para vakıfları tarafından 1775 yılında kredi verilen 5887 kişiden 1112'si kadın olması kadınların üretim sistemine katılması açısından önemli bir göstergedir. (Çiftçi, 2004:96) Para vakıflarına ilişkin arşiv çalışmalarında bu kurumların küçük miktarlardaki krediyi esnafa ve üretim yaparak borcunu geri ödeyebilecek girişimcilere vermesi mikro kredi düşüncesinin temellerini oluşturmaktadır. (Çizakça, 2003:12)

Cumhuriyet döneminde ise kredi birlikleri, kooperatifler, emanet sandıkları küçük esnafın nakit ihtiyaçlarını karşılamak için başvurabildikleri kurumlar olmuşlardır. Bunun ötesinde Halk Bankası, Ziraat Bankası, Vakıflar Bankası küçük ölçekli işletmelere, çiftçilere devlet destekli uygun kredi veren kuruluşlar olmuşlardır. (Dolun, 2005:21) Uluslararası standartlara göre Türkiye'de 6.000 €'ya kadar olan krediler mikro kredi sayılmaktadır. (Maurer ve Diğ., 2005:7) Bu nedenle mikro-finans ticari bankaların portföyünde önemli bir paya sahiptir. 2000'li yıllara kadar Türkiye'deki mikro finansa yönelik resmi ve gayri resmi kurumların informal finans kaynakları, Halk Bankası, Ziraat Bankası ve Vakıf Bank olduğu belirtilmektedir. (Wilson, Güzel ve Taymaz, 1997:4.)

Kadınlara yönelik mikro kredi uygulamaları açısından değerlendirildiğinde Türkiye'de sistematik olarak çalışan iki kurum bulunmaktadır. İlk uygulama, Yoksulluğu Azaltma Projesi kapsamında, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) tarafından 2002 yılının Haziran ayında İstanbul ve Kocaeli'ndeki kadınlara mikro kredi vermek amacıyla kurulan MAYA Mikro Ekonomik Destek İşletmesidir. Diğer uygulama ise, Bangladeş merkezli Grameen Bank'ın desteği ile Türkiye İsrافی Önleme Vakfı ve Diyarbakır Valiliği'nce 11 Haziran 2003 tarihinde pilot bölge olarak seçilen Diyarbakır'da başlatılan projedir. Bu proje kapsamında 28 Eylül 2007 tarihine kadar 6.126 kişiye toplam 8.248.656,50 TL kredi sağlanmıştır. (KSGM, 2008:32) Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı (TGMP), kuruluşundan sonra 2007 yılından itibaren büyümeye başlamış ve ülke çapında şubeler açmaya başlamıştır. 2003 yılında 2 şube, 8 çalışan ve 292 üyeye dağıtılan kredi miktarı 142.100 TL iken; 2010 yılında ise Türkiye genelinde yayılmış 65 şubesi ile 40.467 kişiye mikro kredi hizmeti vererek 74.122.621 TL mikro kredi kullanmıştır. MAYA ve TGMP'nin ulaştığı kişi ve kullandırdığı kredi miktarları aşağıda görülmektedir.

Tablo 5 TGMP ve MAYA Mikro Kredi Uygulamalarının Genel Görünümü

Yıllar	TGMP		MAYA	
	Mikrokredi Kullanılan Sayısı	Dağıtılan Kredi Miktarı (TL)	Mikrokredi Kullanılan Sayısı	Dağıtılan Kredi Miktarı (TL)
2002			37	13.176
2003	292	142.100	364	193.117
2004	1.275	819.437	1.058	563.734
2005	2.851	2.460.334	1.301	590.020
2006	3.385	4.998.936	1.689	766.361
2007	6.925	9.580.336	1.905	852.194
2008	15.369	20.008.555	1.045	1.058.939
2009	28.314	41.175.378	1.854	1.266.492
2010	40.467	74.122.621	1.777	1.269.776

Kaynak: The Microfinance Information Exchange, 2011, <<http://www.mixmarket.org>>; TGMP, 2011 Ocak 1. Haftalık Rapor, <<http://www.tgmp.net/finansal.html>> verileri derlenerek hazırlanmıştır.

Türkiye’de bu iki uygulama dışındaki mikro kredi projeleri Mikro Finans Kuruluşu niteliği taşımadığı ve verilen krediler sistematik ve düzenli olmadığı için Microfinance Information Exchange (Mixmarket) tarafından değerlendirilmeye alınmamaktadır. Bu projelere Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP), Toplum Gönüllüleri Vakfı tarafından gerçekleştirilen "Mikro Kredi ile Topluma Destek Projesi" örnek olarak sayılabilir. (SYDGM, 2009; COMCEC, 2007:28) Bu projeler dışında İl Özel İdareleri de mikro kredi hizmeti verebilmektedir. 2005 yılında 25772 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 6/a, 43/h maddelerine bağlı olarak İl Özel İdaresinin görev, yetki ve sorumlulukları içerisinde mikro kredi hizmeti verilmesi eklenmiştir.

4. Mikro Kredinin Kadın İstihdamına ve Gelirine Etkisi Üzerine Araştırmalar

Mikro kredi üzerinde yapılan çalışmaların büyük bir kısmı temel çıkış noktası olan yoksulluk ile ilişkilidir. Bu çalışmalarda yoğunlukla mikro kredi kullanımları ile gelir artışı ve yaşam koşullarındaki iyileşme arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda mikro kredi ile istihdam konusunda yapılan çalışmaların sayısı oldukça yetersizdir. (Metcalf ve Benson, 2000:1)

Mikro kredi kullananların büyük kısmının yoksul kesimden olması nedeniyle, yaptıkları işler de büyük oranda kayıt dışı (informal) ekonomi içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle, mikro kredi kullanıcıları gerek işgücü gerekse de istihdam konusunda resmi istatistiklerde tam olarak yer almamaktadır. TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi (2010) sonuçlarına göre ülkemizde kadınlarda kayıt dışı istihdam oranının % 58,49 ve kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün (1968-2001 yılları arası ortalama) GSMH’ın % 45 (İlgın, 2002:150) olması kayıt dışılığın göstergesi olarak söylenebilmektedir. Bu yetersizliklere rağmen, mikro kredi üzerine yapılan araştırmalarda mikro kredinin yoksulluk çemberini kırarak, yoksul insanların bu döngünün dışına çıkmalarının sağlandığına ilişkin veriler bulunmaktadır.

Mikro finans programlarında, gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere, hedef kitle yoksullar olarak belirlendiği için büyük oranda işsiz olan insanlar hedeflenmektedir. Metcalf ve Benson tarafından yapılan araştırmada, Kuzey İrlanda'da mikro kredi hedef kitlesinin % 94, İskoçya'da % 79'u ve Galler'de % 71'i işsizlerdir. (Metcalf ve Benson, 2000:15) Öncelikli olarak işsizlerin hedeflenmesi ile işsizlerin kendi hesabına çalışan kişiler haline gelmeleri ve kendi hesabına çalışma yoluyla gelirlerinin artması amaçlanmaktadır. Bangladeş'te Grameen Bankası Girişimci Kredisi müşterilerini kapsayan bir analizde üyelik öncesindeki ortalama gelir 5.100 Taka iken, üyelik sonrasında ortalama 15.812 Taka'ya ulaştığı belirlenmiştir. Benzer bir şekilde 1997-1999 yılları arasında Accion Comunitaria of Peru'dan (ACP) mikro kredi kullanan 305 üyeyi kapsayan bir araştırmada, müşteriler (20.429 Soles) ile müşteri olmayanlar (Kontrol grubu – 15.779 Soes) arasındaki yıllık hane geliri farkı 4.650 soles olarak belirlenmiştir. İki yıl içerisinde mikro kredi kullananlar ile kullanmayanlar arasında % 22 oranında bir gelir farkı yaratmıştır. (Dunn ve Arbuckle, 2001:137)

Filipinler'de faaliyet gösteren Ahon Sa Hirap Inc (ASHI) üyelerine yönelik olarak yapılan araştırmada, % 66'sının kendi hesabına çalışan kişiler olduğu belirlenmiştir. Mikro kredi kullanımı öncesi % 76 olan yoksulluk durumu % 13'e gerilemiştir. Araştırma kapsamında oluşturulan kontrol grubunda bulunanlarda yoksulluk oranı % 50'de kalmıştır. (Todd, 2000:16-22) Karlan ve Zinman tarafından Güney Afrika'da yapılan bir araştırmada mikro kredi kullanıcılarının 6-12 ay içerisinde istihdam durumlarında ve gelirlerinde iyileşme olduğu belirlenmiştir. (Karlan ve Zinman, 2007:21-22)

Bangladeş'te 500 mikro kredi kırsal kalkınma programı müşterisine yönelik yapılan bir araştırmada, kredilerin % 80 oranında üretime dönük yatırımda kullanıldığı, % 20'sinin ise tüketime veya mevcut yatırıma büyümeye yönelik olarak kullanıldığı belirlenmiştir. (Husain, 1998:20-21) Uganda'da faaliyet gösteren 3 mikro kredi kuruluşu üyeleri üzerinde 1997 ve 1999 yılları arasındaki dönemde iki aşamalı olarak yapılan bir araştırmada, müşterilerin ortalama olarak kullandıkları 544 dolar tutarındaki krediler esas alınmıştır. Araştırmada dört dönem kredi kullanımı sonrasında, müşteri olanlar ile olmayanlar arasında; yeni ürünler ve hizmetlerin arz edilmeye başlandığı, işletmenin hizmet verdiği koşulların daha iyi duruma geldiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda işletmenin maliyetlerinin düştüğü, stokların ve satış hacminin arttığı ve işletme net gelirinin arttığı da belirlenmiştir. (Barnes, Gaile ve Kibombo, 2001:86) Benzer bir şekilde, Zohir ve Martin (2004:318), mikro kredi kullanan işletmelerin çıktılarının arttığı ve böylece istihdam fırsatlarının oluştuğunu ifade etmektedir. Dünya Bankası tarafından desteklenen, Meksika'da faaliyet gösteren Banco Azteca müşterilerine Bruhn ve Love (2009) tarafından yapılan araştırmada, kayıt dışı olarak faaliyet gösteren işletmelere oranla mikro kredi kullanan işletmelerin % 7,6 daha fazla gelir elde ettikleri ve istihdamı % 1,4 oranında daha fazla artırdıklarını belirlemiştir. (Bruhn ve Love, 2009:16)

Türkiye’de mikro kredi potansiyeli üzerine yapılan ilk çalışma Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından hazırlanmıştır. Burritt (2003), tarafından Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için hazırlanan “Türkiye’de Mikrofinans” raporunda, Türkiye’de mikro kredi arz ve talebine değinerek, yasal çerçeveyi belirlemeye çalışmıştır. Araştırmada, Türkiye’de mikro kredi kullanma potansiyeli olan hedef kitle 1 milyon 84 bin kişi ile 1 milyon 627 bin kişi arasında tahmin etmiştir. Grossmann (2006:27), Burritt ile benzer bir perspektiften değerlendirme yaparak Türkiye’de mikro kredi talep araştırması yapmıştır. Araştırmasında mikro kredi potansiyel müşterisinin 1 milyon 368 bin kişi olarak hesaplamıştır. Türkiye’de yapılan mikro kredi araştırmalarının büyük çoğunluğu ise tanımlayıcı çalışmalardır. Bu çalışmalar ve bulguları aşağıdaki gibidir;

- Korkmaz ve diğerleri (2004), İstanbul Ticaret Odası için yaptıkları projede, İstanbul özelinde 495’i kadın olmak üzere 1000 kişiyi kapsayan araştırma ile Türkiye’de mikro kredi sisteminin uygulanabilirliğini araştırmışlardır.
- Korkmaz ve Bayramoğlu (2007), mikro finans kuruluşları ile geleneksel bankacılık sistemini karşılaştırarak, mikro finans kuruluşlarının finansal işlevleri üzerinde durulmuştur.
- Gökyay (2007), mikro kredi uygulamalarına değinerek yasal mevzuatın yetersizliği ve uygulamaların sadece finansal boyutta kalmasını eleştirmiş, sosyal politikaları da içermesi gerektiğini vurgulamıştır.
- Oktayer ve Çak (2007) mikro finans sektörü ürünü olan mikro sigorta oluşumunun sosyal güvenlik açısından önemli bir işlevi yerine getireceğini önermektedir.
- Karataş ve Helvacıoğlu (2008), mikro finans açısından yaklaşarak mikro işletmelere yönelik uygulanan mikro kredileri Avrupa Birliği uygulamaları çerçevesinde değerlendirmiştir.
- Öztürk ve Çetin (2009), Deviren (2009), Altay (2007), Gürses (2009), Artukoğlu (2009) mikro kredinin yoksullukla mücadele aracı olduğuna değinmişlerdir.
- Sakarya (2008), mikro finansman fon kaynaklarını açıklayarak, kullanılan araçları ve bu araçların etkilerini açıklamıştır.
- Öner ve Diğerleri (2008), ticari bankaların mikro kredi hizmeti için alternatif stratejileri açıklamıştır.

5. Türkiye’de Mikro Kredi Uygulamalarının Kadın İstihdamının Gelişimi Yönünden İncelenmesi

Mikro kredi uygulamasının dünyada 1980’li yıllardan itibaren yaygınlaşmasına karşın, Türkiye’de 2002 yılından itibaren uygulanmaya başlaması nedeniyle veriler üzerinde ekonometrik analiz yapılması güçleşmektedir. Ülkemizde uluslararası standartlarda mikro kredi hizmeti veren iki kuruluş bulunmaktadır. Bu iki kuruluşun verileri 8 yıllık bir dönemi kapsasa da zaman serisi analizi yapmak için yeterli olmamaktadır. Bunun dışında SRAP, TGV ve İl Özel İdareleri tarafından uygulanan mikro kredi

projelerinde düzenli bir veri sağlanamamaktadır. Ayrıca uygulanan mikro kredi sisteminde kurumsallık bulunmadığı için bu kuruluşlar Mikro Finans Kuruluşu olarak değerlendirilmemekte ve Microfinance Information Exchange tarafından takip edilmemektedir.

5.1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Analizde kullanılan veriler, TÜİK ve TGMP'den sağlanmıştır. TÜİK tarafından yayımlanan Hanehalkı İşgücü İstatistikleri içerisinde Uluslararası İşteki Durum Sınıflamasına (ICSE,1993) uygun olarak sınıflandırılan Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Serisi 2008 yılı Kasım ayından başlayarak 2010 yılı Aralık ayı verilerinden oluşturulmuştur. Mikro kredi tutarları ise, TGMP şubeleri tarafından hazırlanan haftalık faaliyet raporları içerisinde 2008 yılı Kasım ayından başlayarak 2010 yılı Aralık ayı dahil olmak üzere yeniden düzenlenerek hazırlanmıştır. Analizde kullanılan veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 6 TGMP Mikro Kredi Kullanımı ve Kendi Hesabına Çalışan Kadın Sayısı

Aylar	TGMP		TÜİK
	Mikro Kredi Kullanılan Kişi Sayısı (MKKS)	Kullanılan Kredi Tutarı (KMTK)	Kendi Hesabına Çalışan Kadın Sayısı (KHCKS)
2008.10	1213	863160,5	618000
2008.11	1427	1437161,1	614000
2008.12	1206	1165370,4	656000
2009.02	269	276228	709000
2009.03	297	377013,5	719000
2009.04	686	764494	755000
2009.05	1699	2224125,5	797000
2009.06	1477	1805194	793000
2009.07	1756	2042604,5	781000
2009.08	1270	1628093,1	732000
2009.09	1095	1428369	747000
2009.10	1435	1685009	740000
2009.11	1635	2379667,5	755000
2009.12	1290	1611259,5	763000
2010.01	1324	2513114	805000
2010.02	1420	2066689	811000
2010.03	1899	2394050,5	831000
2010.04	2217	3130958,5	850000
2010.05	1660	2406798,5	852000
2010.06	1483	2481298,5	845000
2010.07	1547	3157730	791000
2010.08	1219	2767735	797000
2010.09	1781	2938746	798000
2010.10	1082	2810108,5	842000
2010.11	1385	3043795,5	834000
2010.12	1583	3685328,5	823000

Modelde kullanılan değişkenler aşağıdaki gibidir.

KHCKS : Kendi Hesabına Çalışan Kadın Sayısı

KMKT : Kullanılan Mikro Kredi Tutarı

MKKS : Mikro Kredi Kullanıcı Sayısı

GD : Gölge Değişken

C : Sabit Terim

5.2. Yöntem

Mikro kredinin, kendi hesabına çalışma üzerindeki etkileri En Küçük Kareler Yöntemi tekniği ile tahmin edilmiş ve tahmin edilen modelin sonuçları yorumlanmıştır. Modelde verilerin değerleri ve Logaritmik değerleri alınarak tahminler yapılmıştır.

Regresyon modelinde yer alan değişkenlerindeki istikrarlı bir seyir izledikleri genel olarak varsayılmaktadır. Ancak bu varsayım her zaman gerçekleşmemekte ve incelenen dönem içerisinde siyasi dönemler, mevsimler, savaş ve barış yılları, kriz gibi çeşitli değişimler söz konusu olabilmektedir. (Gujarati, 2006:499) Bu nedenle ekonometrik modellerde söz konusu olan faktörlerin etkisini göstermek için yalnızca 1 ve 0 değerlerini alan gölge (dummy) değişken kullanılmaktadır. 1 durumun veya özelliğin varlığını, 0 ise özellik veya durumun yokluğunu simgelemektedir. (Aydın, 2005:3)

Araştırmada mikro kredi ve kendi hesabına çalışma arasındaki ilişki inceleneceği için kriz dönemlerinde kredi daralması yaşanmasına bağlı olarak, 2008 yılı ekonomik krizi nedeniyle modele gölge değişken konulmuştur. Gölge değişken Kasım 2008- Ocak 2009 dönemleri arasında modele eklenmiştir. Modelde verilerin logaritmik değerleri alınarak sonuçlar yorumlanmıştır. Bu nedenle model aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \beta_2 GD + u_{t1} \quad (1)$$

Burada Y, kendi hesabına çalışan kadın sayısını, X kadınların kullandığı mikro kredi tutarlarını ve GD ise gölge değişkeni temsil etmektedir. U ise hata terimini ifade etmektedir.

Yöntem olarak önce değişkenlerin durağanlığına bakılmıştır. Durağanlık, olasılıklı bir zaman serisi için ortalaması ve varyansı zaman içerisinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. (Gujarati, 2006:713) Durağan dışı değişkenler durumunda ise sahte regresyonlar ortaya çıkabilir. Bu sahte regresyonda anlamlı t istatistikleri söz konusu olsa bile, parametre tahmin sonuçları ekonomik olarak anlamsızdır. Ayrıca geleneksel istatistiksel

çıkarımsal testler de geçerli değildir. (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2005:305)

5.3. Bulgular

Öncelikli olarak verilerin dönem itibariyle durağan olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenebilmesi için AugmentedDickey-Fuller testi yapılmıştır.

Birim Kök Testi Sonuçları

Düzy (ADF - t İstatistiği)			
Değişken	Sabitsiz	Sabitli	Sabit ve Trend
LogKHCKS	1.6078 (0)	-2.6243 (0)	-3.4862 (2)
LogKMKT	0.5601 (0)	-4.3500 (5)	-3.0020 (3)
LogMKKS	-0.0325 (0)	-2.3969 (0)	-2.7799 (0)
Mac.Kinnon Kritik Değerleri			
	Sabitsiz	Sabitli	Sabit ve Trend
1%	-2.6607	-3.7240	-4.4163
5%	-1.9550	-2.9862	-3.6220
10%	-1.6090	-2.6326	-3.2485

p<0,05

Değişkenlerin seviyelerine uygulanan birim kök test sonuçlarında t istatistikleri ve olasılık sonuçlarına göre ADF t değeri mutlak değer olarak MacKinnon kritik değerinin üzerinde olmadığı için ekonometrik analizde kullanılacak olan seriler % 5 anlam düzeyinde durağan değildir ve birim kök problemi içermektedirler. Bu nedenle serilerin birincil farklarına bakılmıştır. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi seriler % 5 anlam düzeyinde birincil fark düzeyinde durağandır. Serilerin birinci dereceden entegreolması nedeniyle, artık daha yüksek dereceden farkların alınarak durağanlık sınavına gerek olmadığı belirtilebilir.

Birim Kök Testi Sonuçları (Birincil Farklar)

Birinci Fark (ADF - t İstatistiği)			
Değişken	Sabitsiz	Sabitli	Sabit ve Trend
LogKHCKS	-3.1901 (2)	-3.0985 (2)	-4.7883 (5)
LogKMKT	-4.8824 (0)	-3.9515 (5)	-4.1810 (4)
LogMKKS	-4.4324 (0)	-4.3353 (0)	-4.2470 (0)
Mac.Kinnon Kritik Değerleri			
	Sabitsiz	Sabitli	Sabit ve Trend
1%	-2.6742	-3.7695	-4.5325
5%	-1.9572	-3.0048	-3.6736
10%	-1.6081	-2.6422	-3.2773

p<0,05

Serinin durağanlık testlerinin ardından regresyon analizine geçilmiştir. Bunun için ilk olarak (1) denklemini tahmin edilmiştir.

$$\begin{array}{l} \text{LogKHCKS} = 707143.8+ 0,038 \text{ LogKMKT} -122179.4\text{GD} + u \\ \text{Std Hata:} (15261,35) (0,006) (17954.92) \\ \text{R}^2: 0.85 \\ \text{T İstatistiği} (46,335) (5,848) (-6,804) \end{array}$$

Bu sonuçlara göre mikro kredide bir birimlik artış, Kendi Hesabına çalışan sayısında 0,038 birimlik bir değişme yaratmaktadır. Modelin R²'si (belirlilik katsayısı) 0,85 olup, mikro kredi tarafından açıklanmaktadır. Bu oran istatistiksel açıdan yüksek bir düzeydedir. Kurulan regresyon modelinin anlamlı olup olmadığını incelemek amacı ile ANOVA testi uygulanmıştır. ANOVA testi sonucunda p<0,05 düzeyinde F_{hes} değeri (63,351), F_{tablo} değerinden (4,23) büyük olduğu için model anlamlı olarak kabul edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda elde edilen katsayıların değerleri yukarıda görüldüğü gibi t-testi sonucunda t_{hes} (5,848), t_{tablo} (2,060)'dan büyük olduğu için istatistiksel açıdan anlamlı oldukları görülmektedir. Dolayısı ile model istatistiksel olarak anlamlıdır. Model sonuçları aşağıda yer verilmiştir.

Regresyon Analizi Dökümü

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
KMKT	0.038407	0.006567	5.848471	0.0000
GD	-122179.4	17954.92	-6.804787	0.0000
C	707143.8	15261.35	46.33559	0.0000
R-squared	0.846362	Mean dependent var		771461.5
Adjusted R-squared	0.833003	S.D. dependent var		66595.03
S.E. of regression	27214.27	Akaike info criterion		23.36904
Sum squared resid	1.70E+10	Schwarz criterion		23.51420
Loglikelihood	-300.7975	Hannan-Quinnriter.		23.41084
F-statistic	63.35149	Durbin-Watson stat		1.285866
Prob (F-statistic)	0.000000			

SONUÇ

Mikro kredi üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu çıkış noktası olan yoksulluk üzerinedir. Bu çalışmada ise mikro kredinin yoksulluk boyutu yerine istihdam boyutundan bakılmış ve Türkiye'de mikro kredi ile yaratılan istihdam incelenmeye çalışılmıştır. Mikro kredinin Türkiye'de uygulamasının dünya geneline göre oldukça yeni olması sebebi ile ekonometrik bir ilişki kurmak için kullanılacak veri aralığı oldukça sınırlıdır. Bu durum analiz için bir kısıt olmaktadır. Mikro kredi ile kendi hesabına çalışan kadın sayısı arasındaki regresyon analizinde öncelikle yapılan birim kök testinde birincil farkların durağan olduğu ve birim kök içermedikleri gözlemlenmiştir. F istatistiğine göre model anlamlı olarak kabul edilmiş ve t testi sonucunda ise katsayılar istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Model sonucuna göre mikro kredi kullanımında bir birimlik artış, kendi hesabına çalışan kadın sayısında 0,038 birimlik bir artışa neden olmaktadır.

Türkiye’de uygulanan mikro kredi projeleri 2010 yılı itibariyle 49.017 kişilik doğrudan istihdam yaratmıştır. MAYA ve TGMP çalışanlarını da dahil ettiğimizde istihdam etkisi 50.000 kişiye ulaşmıştır. Hazine teşvikli yatırım sonuçları ile karşılaştırıldığında mikro kredi ile istihdam yaratmak çok daha ekonomiktir. Bir kişilik istihdam yaratmak için Hazine KOBİ Teşvik Sertifikalı 28.949 TL yatırım gerekirken, mikro kredide bu tutar 420 TL ile 683 TL arasında değişmektedir. (Hazine Müsteşarlığı, 2010; Microfinance Information Exchange, 2011) İşteki durumuna göre yaratılan istihdam kendi hesabına çalışma olarak sınıflandırılmaktadır. Kendi hesabına çalışma meslek gurupları içerisinde oransal olarak en düşük olan işveren statüsünden sonra gelmektedir.

Türkiye’ye yönelik Mikro kredi talep araştırmalarında 1 milyon ile 1 milyon 600 bin kişi arasında potansiyel müşterinin olduğu düşünülürse, mikro kredi sektörünün henüz etkin olarak değerlendirilmediği söylenebilir. Dolayısı ile mikro kredi ile yaratılan istihdam henüz oldukça azdır. Bu noktada düşünülmesi gereken mikro kredi potansiyelinin değerlendirilerek sistemin Türkiye geneline yayılması ve yoksul olarak yaşayan insanların bu durumdan kurtarılmasına yardımcı olmaktır.

KAYNAKÇA

- AGHION, A., MORDUCH, J., 2005, **The Economics of Microfinance**, MIT Press, Cambridge MA.
- ALTAY, A., 2007, “Küreselleşen Yoksulluk Olgusunun Önlenmesinde Mikrofinansman Yaklaşımı”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, C. 44, Sayı 510, ss. 57-65.
- ARTUKOĞLU, M. M., 2009, “Micro Credit Applications for Decreasing of Poverty in the World and Turkey”, **Ege Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi**, Cilt 46, Sayı 3, ss. 225-230.
- AYDIN, N., 2005, **Gölge Değişken Kullanımı ve Çeşitli Uygulamalar**, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BALKENHOL, B., 2005, “The Impact of Microfinance on Employment: What Do We Know?”, **Global Microcredit Summit 2006**, 12-16 November, Halifax, Nova Scotia, ss. 1-23.
- BARNES, C., GAILE, G., KIBOMBO, R., 2001, **The Impact of Three Microfinance Programs in Uganda**, Assessing the Impact of Microenterprise Services (AIMS) Washington, D.C.
- BRAU, J., C., WOLLER, G., M., 2004, “Microfinance: A Comprehensive Review of the Existing Literature”, **Journal of Entrepreneurial Finance and Business Ventures**, Vol. 9, No. 1, ss. 1-26.
- BRI, 1990, **Kupedes Development Impact Survey**, Bank Rakyat Indonesia, Jakarta.
- BRUHN, M., LOVE, I., 2009, “The Economic Impact of Banking the Unbanked: Evidence from Mexico”, **World Bank Policy Research Working Paper Series**, No. 4981, , ss. 1-30.

- BURRITT, K., 2003, **Microfinance in Turkey: A Sector Assessment Report**, United Nations Development Programme, Washington D.C.
- CHOWDHURY, M. J. A., 2009, "Microcredit, Micro-enterprises, and Self-employment of Women: Experience from the Grameen Bank in Bangladesh", **Center for Microfinance and Development, University of Dhaka**, WorkingPaper No. 0209, ss. 1-20.
- COMCEC, 2007, **Yoksulluğun Önlenmesinde Mikro Kredi Uygulamaları ve Türkiye**, Standing Committee on Economic and Commercial Cooperation, Ankara. <[www.comcec.org/EN/belge/arsiv/doc/TURKEY23-07CR\(1\)TR.doc](http://www.comcec.org/EN/belge/arsiv/doc/TURKEY23-07CR(1)TR.doc)>
- ÇİFTÇİ, C., 2004, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 23, ss. 79-102.
- ÇİZAKÇA, M., 2003, "Tekerleğin Yeniden Keşfi: Mikro Finansman Kuruluşları Yasa Tasarısı", **Zaman**, 16 Haziran.
- ÇİZAKÇA, M., 2006, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları", (ZİNCİR, R., BİKMEN, F. Ed.), **Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet**, TÜSEV Ya., İstanbul.
- DEVİREN VATANSEVER, N., 2009, "Küresel Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredilerin Rolü", **Mevzuat Dergisi**, Yıl. 11, S. 137, <<http://www.mevzuatdergisi.com/2009/05a/02.htm>>
- DOLUN, L., 2005, **Mikro Finansman**, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmaları, Ankara.
- DÖNDÜREN, H., 2008, "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", **Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 1, ss. 1-24.
- DPT, 2007, **Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Ya., Ya. No.691, Ankara.
- DUNN, E., ARBUCKLE, J.G, 2001, **The Impacts of Microcredit: A Case Study from Peru**, USAID, Assessing the Impact of Microenterprise Services (AIMS), Washington D.C.
- ELAHI, K., Q., DANAPOULOS, C., P., 2004, "Microfinance and Third World Development: A Critical Analysis", **Journal of Political and Military Sociology**, Vol. 32, No. 1, ss. 61-77.
- GHATAK, M., GUINNANE, T.W., 1999, "The economics of lending with joint liability: theory and practice", **Journal of Development Economics**, Vol. 60, No. 1, ss. 195-228.
- GHODSEE, K., 2003, "Rethinking Development Templates: Women and Microcredit in Post-Socialist Southeastern Europe", **Antropology of East Europe Review**, Vol 21, No. 2, ss. 57-61.
- GÖKYAY, Ç., 2007, **Türkiye'de Mikro Kredi Uygulamaları ve İstihdama Yansımaları**, Türkiye İş Kurumu, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- GROSSMANN, H., 2006, **Demand Study for Micro-finance in Turkey**, UNDP Publication, Bankakademie International, Germany.
- GUJARATI, D., N., 2006, (Çev. ŞENESEN, Ü., ŞENESEN, G. G.), **Temel Ekonometri**, Literatür Ya., İstanbul.
- GÜRSES, D., 2007, "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları", **Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 17, S. 1, ss. 59-77.

- GÜRSES, D., 2009, "Microfinance and Poverty Reduction in Turkey", **Perspectives on Global Development and Technology**, Vol. 8, No. 1, ss. 90-110.
- HARRIS, S. D., 2009, **State of the Microcredit Summit Campaign Report 2009**, Microcredit Summit Campaign, Wahshington D.C.
- HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2010, **Yatırım Teşvik İstatistikleri**, <<http://www.hazine.gov.tr>>
- HELMS, B., 2006, **Access for All: Building Inclusive Financial Systems**, Consultative Group to Assist the Poor, Washington D.C.
- HUSAIN, A. M., 1998, **Poverty Alleviation and Empowerment: The Second Impact Assessment Study of BRAC's Rural Development Programme**, BRAC, Dhaka.
- ILGIN, Y., 2002, "Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum," **DPT Planlama Dergisi**, 42. Yıl Özel Sayısı, ss. 145-156.
- ILO, 2002, "Microfinance for Employment Creation and Enterprise Development", **ILO Committee on Employment and Social Policy**, Genova.
- KARAKAYALI, H., 2007, **Ekonomi Kuramı: Mikro ve Makro Çözümleme**, Emek Ya., 7. Bas., Manisa.
- KARATAŞ, A., HECVACIOĞLU, A. D., 2008, "The Microcredit Strategies for SMEs in Turkey in the EU Harmonization Process", **8th Global Conference on Business & Economics**, Italy.
- KARLAN, D., ZINMAN, J., 2007, "Expanding Credit Access: Using Randomized Supply Decisions to Estimate the Impacts" **Yale University Economic Growth Center**, Discussion Paper No. 956, ss. 1-45.
- KHAN, M. H., 2001 "Rural Poverty in Developing Countries: Implication for Public Policy", IMF Working Paper, WP/00/78 **International Monetary Fund**, Washington D.C., ss. 1-33.
- KORKMAZ, T., BAYRAMOĞLU, M. F., 2007, "Yoksullukla Mücadelede Mikro finans Kuruluşlarının Finansal İşlevleri", **MUFAD Dergisi**, S. 34, ss. 98-113.
- KSGM, 2008, **Kadın ve Yoksulluk: Politika Dokümanı**, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Ya., Ankara.
- MACLSAAC, N, 1997, "The Role of Microcredit in Poverty Reduction and Promoting Gender Equity", South Asia Partnership Canada, Strategic Policy and Planning Division, **Canada International Development Agency**, ss. 1-37.
- MAURER, K. ve Diğ., 2005, **Türkiye'de Küçük İşletmelerin Finansmanı**, Avrupa Komisyonu Küçük İşletmeler Kredi Programı (SELP).
- METCALF, H., BENSON R., 2000, "From Unemployment to Self-Employment: Developing an Effective Structure of Micro-Finance Support", **National Institute of Economic and Social Research**, Discussion Paper No. 170, ss. 1-24.
- OKTAYER, N., ÇAK M., 2007, "Sosyal Güvenlik Perspektifinde Mikro finans Sisteminin Değerlendirilmesi", 22. Maliye Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, s. 6-7. <http://www.sdu.edu.tr/sempozyum/2006/maliye/PDF/oktayer_cak.pdf>

- ÖNER ve Diğerleri, 2008, "Mikro Finans Sistemi ve Ticari Bankaların Mikro Finans Sistemindeki Yeri", **Sosyoekonomi**, S. 2008-2, ss. 55-74.
- ÖZTÜRK, M., ÇETİN, B. I., 2009, "Dünyada ve Türkiyede Yoksulluk ve Kadınlar", **Journal of Yaşar University**, Vol. 4, No. 16, s. 2661-2698.
- PITT, M. M, KHANDKER, S. R., CARTWRIGHT, J., 2006, "Empowering Women with Micro Finance: Evidence from Bangladesh", **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 54, No. 4, ss. 797-831.
- Resmi Gazete, 2005, **5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu**, S. 25772.
- ROBINSON, M. S., 2001, **The Microfinance Revolution: Sustainable Finance for The Poor**, IBRD, Washington D. C.
- SAKARYA, Ş., 2008, "Yerel Kalkınmanın Finansal Dinamiği: Mikro Finans ve Türkiye'deki Gelişmeler", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S. 37, ss. 98-107.
- SEVÜKTEKİN, M. NARGELEÇEKENLER, M., 2005, **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi**, Nobel Y., Ankara.
- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, <<http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/203/Uygulaması+Biten+Projeler/>>
- TAN, M., ve Diğerleri, 2008, **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri**, TÜSİAD Ya., Ya. No: 468, İstanbul.
- TDK, 2005, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Ya., 10. Bas., Ankara.
- The Microfinance Information Exchange, <<http://www.mixmarket.org>>
- TİRYAKİ, M., 2007, **Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Tarımdan Kopan İşgücünün İstihdam Edilmesinde Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği**, Türkiye İş Kurumu, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- TODD, H., 2000, Poverty Reduced Through Microfinance: The Impact of ASHI in the Philippines, **CASHPOR Financial Services**, Washington,. D.C.
- UNCDF, International Year of Microcredit 2005, <<http://www.yearofmicrocredit.org>>
- VAN GREUNING, H., GALLARDO, J., RANDHAWA, B., 1998, **A Framework for Regulating Microfinance Institutions**, World Bank, Policy Research Working Paper No. 2061, Washington.
- Vietnam Bank for Social Policies, <<http://www.vbsp.org.vn>>
- WEBB P., COATES, J., HOUSER, R., 2002, "Does Microcredit Meet the Needs of all Poor Women? Constraints to Participation Among Destitute Women in Bangladesh", **Food Policy And Applied Nutrition Program**, Discussion Paper No. 3, ss. 1-60.
- WILSON, K., GÜZEL, A., TAYMAZ, E., 1997, **UNDP Microfinance Assessment Report for Turkey**, UNDP, Ankara.
- YUNUS, M., (Çev. Gülden ŞEN), 2003, **Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru**, Doğan Kitap, İstanbul.
- ZİNCİR, R., BİKMEN, F. (Ed.), 2006, **Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet**, TÜSEV Ya.
- ZOHİR, S., MATİN, I., 2004, "Wider Impacts of Microfinance Institutions: Issues and Concepts", **Journal of International Development**, Vol. 16, ss. 301-330.